

Biotechnologijos: pagalba ar iššūkis šeimai kaip institucijai?

Andrius Narbekovas, K. Meilius

Vytauto Didžiojo Universiteto Katalikų Teologijos Fakultetas

Raktažodžiai: biotechnologijos, lytiškumas, prokreacija, reprodukcija, santuoka.

Santrauka. Žmogiško asmens apibūdinimas kaip *protingo gyvūno* parodo jog kiekvienas žmogus turi neatsiejamai biologinę ir intelektualinę egzistenciją. Sąvoka “gyvūnas” apima kūnišką buvimą ir sudėtingą fizinę, cheminę ir biologinę kūno sandarą. Sąvoka “protingas” parodo labai sudėtingą žmogaus elgesį, paremtą abstrakčiu žinojimu ir pasireiškiantį laisve, kuri išvaduoja žmogų iš instinktais paremto gyvūnų elgesio. Žmonės yra lytiniai kūniški asmenys ir žmogaus prokreacija skiriasi nuo gyvūnų dauginimosi ir dirbtinės reprodukcijos. Monogaminė santuoka yra pagrindinis modelis, per kurį žmonės išreiškia savo prokreacinę dovaną. Žmogaus gyvybė gali būti perduodama tik per santuokinį aktą, aktą kuriame vyras ir žmona tampa “vienu kūnu” ir dovanoja save vienas kitam kūniškai ir dvasiškai. Bažnyčios mokymas apie santuoką ir prokreaciją tvirtina neatsiejamą ryšį tarp dviejų santuokinio akto prasmių: asmenis jungiančios ir prokreacinės. Vaikas nėra objektas, į kurį kas nors turi teisę, ir negali būti traktuojamas kaip objektas, kuris būtų perkamas ar parduodamas, išmetamas, užšaldomas; vaikas yra santuokos dovana ir yra gyvas abipusės tėvų meilės liudijimas. Pagrindinis kriterijus, vertinant biotechnologijų moralumą, yra atsižvelgimas į tai ar jos yra *pagalba* santuokiniam aktui pasiekti prokreaciją, ar jos *pakeičia* patį santuokinį aktą į laboratorinę techniką. Tai padeda atskirti moralias reprodukcines technologijas nuo nemoralių. Jei technologija yra kaip pagalba santuokiniam aktui ar padeda jam pasiekti savo natūralius tikslus, tokia technologija yra moraliai priimtina. Jei procedūra pakeičia santuokinį aktą, ji vertinama kaip nemoralinė. Geri nevaisingų sutuoktinių motyvai ir tikslai nepakeičia to fakto, jog jie “gamina” vaikus nesant santuokinio akto, ir nauja žmogiška gyvybė atsiranda po apvaisinimo nesantuokiniame procese. Technologinė reprodukcija pažeidžia vaikų ir tėvų orumą, santuokinio akto integralumą bei pačią santuoką. Taigi, biotechnologijos nėra blogos savyje, bet, priklausomai nuo jų panaudojimo, jos gali pasitarnauti šeimai arba tapti jai iššūkiu.

Šiandien būtų sunku įsivaizduoti mūsų gyvenimą be naujausių technologijų. Jų išankstinis paneigimas nebūtų teisingas lygiai tap pat kaip ir besąlygiškas išaukštinimas. Naujaisi mokslo atradimai yra gėris ir dėl to nekyla didelių diskusijų. Tačiau ne viskas kas yra techniškai įmanoma yra leistina ir moraliai priimtina. Įtampa atsiranda tuomet, kada vienokie ar kitokie mokslo atradimai ima ne tarnauti žmogui, bet sukelti jam pavojų. Pats geriausias mokslo pasiekimas gali būti panaudotas blogiems tikslams. “Pagal beveik vienągą tikinčiųjų ir netikinčiųjų nuomonę, viskas

žemėje privalo tarnauti žmogui, kaip savo centrui ir aukščiausiai viršūnei”.¹ Taigi, naujausios technologijos yra geros savyje, blogas gali būti tik jų panaudojimas. Ypatingai turime būti budrūs kada technologijos paliečia tiesiogiai patį žmogų. Kad pateiktume ne iš anksto turimą nuostatą, bet atskleistume biotechnologijų panaudojimo moralinį įvertinimą, visų pirma turime turėti tam tikrus atskaitos taškus. Pirma, turime teisingai suvokti patį žmogų kaip asmenį ir moralinę lytinę būtybę, antra, turime išvelgti kuo skiriasi prokreacija nuo reprodukcijos, trečia, turime suprasti kas yra santuoka ir šeima. Tuomet galėsime padaryti išvadas, ar biotechnologijų atsiradimas yra tik iššūkis ir grėsmė šeimai, ar tai gali jai ir pasitarnauti.

ANTROPOLOGIJA

Į žmogų neretai yra žvelgiama pačiais įvairiausiai aspektais, tačiau išgilinę į vieną ar kitą žmogaus savybę, dažnai nebeatome viso žmogaus. Taigi kokia yra žmogaus prigimtis? Kodėl žmogus išsiskiria iš visos kūrinijos? O gal jis nėra joks išskirtinis kūrinys, bet tik evoliucijos keliu atsiradęs tam tikru laipsniu tobulesnis gyvūnas? Atsakymai į šiuos klausimus padės suvokti kodėl tik žmogaus gyvybė yra tokia didelė vertybė, nepalyginamai didesnė už bet kokį mokslinį atradimą. Mokslinis atradimas, padarytas žmogaus gyvybės sąskaita, visada diskredituoja patį mokslą.

Remiantis vien tik biologijos mokslo duomenimis, žvelgdami į žmogų kaip į gyvūną, surandame skirtumų, kurie nėra tik laipsniški, bet esminiai, t.y. būdingi tik žmogui. Tik žmogui yra būdingos tokios savybės kaip protingumas, paremtas tikslingumo suvokimu, bei sugebėjimas galvoti ir bendrauti sąvokomis. Vienintelis žmogus yra laisva būtybė, galinti nepklūsti instinktams, kai tuo tarpu gyvūnai yra uždaryti savo instinktų būtinybėje. Šios išskirtinės savybės parodo, kad pats žmogus yra išskirtinis, kad jame yra kažkas, kas jį išskiria iš visų kitų gyvūnų ir tas kažkas yra jau už materijos ribų. Todėl ir netikintis žmogus išvelgia dvasinio prado realybę. Taigi žmogus iš visų kitų gyvūnų išsiskiria tuo, kad tik jis yra asmuo², apdovanotas protu ir laisva valia. Tik žmogus yra moralinė būtybė, girdinti sąžinės balsą, ir todėl atsakinga už savo veiksmus. Kalbant religine kalba, žmogus yra sukurtas pagal Dievo atvaizdą, jog jis sugeba pažinti ir mylėti savo Kūrėją, jog jis Dievo paskirtas visų žemės kūrinių valdovu.³

Nors ir pripažindami žmoguje dvasinį pradą, neretai patį žmogų sutapatiname tik su tuo dvasiniu pradą. Atsiranda įvairių teorijų ir aiškinimų žmogaus kūno ir to dvasinio prado santykio klausimu. Viena iš labiausiai paplitusių ir, deja, dar gajų yra dualistinė žmogaus asmens samprata. Pagal ją neišvelgiama kūno ir dvasinio prado neatsiejama vienybė. Žmogaus kūnas yra atsiejamas nuo savojo “aš” ir yra tik mašina, instrumentas, kuriuo žmogus tik naudojasi. Tuomet žmogaus kūnas lieka kažkas

¹ II Vatikano susirinkimas. Pastoralinė konstitucija apie Bažnyčią diuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et spes* 12.

² Ėiame darbe nebus atskirai kalbama apie *asmens* sampratą, kuri yra aiškinama, remiantis pačiomis įvairiausiomis teorijomis, bandant klaidingai įteigti, jog žmogus ne visada yra asmuo. Autorius remsis asmens sąvoka, neatskirdamas jos nuo žmogaus. Būti asmeniu-tai nepriklausomai nuo fizinės ar psichinės būsenos, nuo amžiaus tarpsnio- tai būti žmogumi. Todėl nuo pat prasidėjimo momento iki pat mirties žmogus yra asmuo su visomis asmens teisėmis ir visų pirma su prigimtinė teise į gyvenimą. Jau pats buvimas žmogumi suteikia jam orumą ir nepažeidžiamumą. Tai žmogų išskiria iš *daiktų* pasaulio ir padaro *subjektu*. Daiktus mes *turime, naudojame*, paskui *sunaikiname ir išmetame*. Jei taip šiandien elgiamasi su žmogumi, tai reiškia, kad mes jį sulyginame su daiktu. Tai ryškiai atsispindi dirbtinės reprodukcijos mėgintuvėlyje atveju.

³ Plg. *Gaudium et spes*, 11.

išoriško, šalia pačio asmens. Pagal šitokį mąstymą žmogaus kūnas niekuo nesiskiria nuo kitų gyvūnų ir nėra asmens savybė. Todėl kas tik yra susiję su fiziologinėmis kūno funkcijomis yra atribojama nuo pačio asmens. Iš čia kyla klaidingas žmogaus lytiškumo suvokimas ir iš to sekančios pasekmės (kontracepcija, dirbtinis apvaisinimas mėgintuvėlyje ir kt.). Naujos gyvybės atsiradimas yra traktuojamas tik kaip biologinė funkcija ir praranda asmeninę dimensiją.

Krikščioniškas žmogaus asmens suvokimas iš esmės skiriasi. Žmogaus asmuo yra suprantamas kaip neatsiejama kūno ir sielos vienybė. Žmogus nėra sutapatinamas tik su kūnu, kas būtų būdinga grynai materialistinei sampratai, nei sutapatinamas su siela, kas būdinga daugeliui Rytų religijų. Žmoguje susitinka du pradai: medžiaginis (kūnas) ir dvasinis (siela), kurie yra vienas su kitu labai glaudžiai susiję. Pagal Katalikų Bažnyčios Katekizmą “kūno ir sielos vienybė yra tokia glaudi, kad sielą galima laikyti kūno “forma”; vadinasi, iš medžiagos sudarytas kūnas, veikiant dvasinei sielai tampa žmogiškas ir gyvas kūnas; “ tačiau pabrėžiama, kad “dvasia ir medžiaga žmoguje nėra dvi sujungtos prigimties, bet, būdamos suvienytos, sudaro vieną prigimtį”.⁴ Taigi kalbama apie žmogišką prigimtį, kuriai būdingas kūniškumas ir dvasiškumas. Žmogus tiesiog yra *kūniškas asmuo*.

Tiek kūnas, tiek siela yra asmeniškai, t. y. būdingi kiekvienam atskiram žmogui. Tam tikram kūnui tinka tik tam tikra siela, kuri yra to kūno gyvybės principas. Dar daugiau, “ dėl esminės vienybės su dvasine siela kūnas negali būti traktuojamas tik kaip audinių, organų ir funkcijų derinys, jis negali būti vertinamas lygiagrečiai su gyvūnų kūnu: jis yra sudedamoji dalis asmens, kuris per jį reiškiasi ir veikia”⁵. Kūno ir sielos vienybėje žmogus savo būtimi apima medžiaginio pasaulio elementus taip, kad medžiaga jame pasiekia savo viršūnę, tačiau žmogus neklysta, pripažindamas save aukštesniu už medžiaginius daiktus ir nelaikydamas savęs vien tam tikra jų suma, gamtos dalelyte ar anoniminiu žmonijos kaip visuomenės elementu.⁶

Žmonės, būdami kūniški asmenys, skiriasi vieni nuo kitų savo lytiškumu. Būti žmogumi reiškia būti vyru arba moterimi, reiškia būti lytine būtybe. (Čia atsispindi viena lytiškumo prasmė, atspindinti lytinę skirtybę arba lytinį tapatumą, vėliau bus kalbama apie kitas žmogaus lytiškumo prasmes, būtent apie lytinį potraukį kaip lytinės skirtybės pagrindą ir lytinį aktą kaip lytinio potraukio būdingą aktą).

Taigi jau paties Dievo valia žmogus egzistuoja kaip vyras ir kaip moteris. Kiekvienas žmogus nuo pat savo atsiradimo pradžios yra gavęs lytinį tapatumą, kurį privalo priimti kaip dovaną ir ja džiaugtis. “Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį: vyrą ir moterį sukūrė juos”(Pr 1, 27). Tą pačią tiesą atskleidžia ir šiuolaikinis mokslas, įrodęs, kad jau nuo pat prasidėjimo, nuo pat zigotos yra apspręsta lytis.

Vyras ir moteris nėra skirtingų rūšių atstovai, bet yra lygiaverčiai asmenys. Moteris yra dovana vyrui ir vyras yra dovana moteriai, tokiu būdu jų tarpusavio bendravimas praturtina vienas kitą ir yra abiejų džiaugsmo šaltinis. Dar daugiau, būti vyru ar moterimi nėra tik kažkas biologiško, nes žmogaus kūnas nėra tik žmogaus instrumentas, bet yra sudėtinė asmens dalis.⁷ Dėl to žmogaus lytiškumas yra svarbus žmogui ne tik giminės pratęsimui, bet yra svarbus žmogui kaip asmeniui, yra

⁴ Katalikų Bažnyčios Katekizmas, 365.

⁵ Tikėjimo mokslo kongregacija, Instrukcija *Donum vitae*, 3.

⁶ Plg. II Vatikano Susirinkimas. Pastoracinė Konstitucija *Gaudium et spes*, 14.

⁷ Plg. May E. W. Sex, Marriage and Chastity: Reflections of a Catholic Layman, Spouse and Parent. Čikaga 1981, p. 9.

neatsiejama jo dalimi. Pati žmogiškojo buvimo esmė negali būti nusakoma atskirai nuo jos egzistavimo abiem lytimis. Abiejų lyčių asmenų tarpusavio ryšį įgalina kitoniškumas ir papildomumas, kuris nėra tikrai biologinis, bet ir dvasinis. Lytiškumas yra tai, ko žmogus savavališkai nėra pajėgus nusikratyti. Moteris yra asmuo savitu moters buvimo būdu, o vyras yra asmuo savitu vyro buvimo būdu.⁸

Žmogaus lytiškumas yra suvokiamas kaip neatsiejama asmens dalis. Visa tai ką mes jaučiame kaip kūniški asmenys yra susiję su mūsų kūnais, atsiriboti nuo savo kūnų reiškia atsiskirti nuo savęs pačių. Mūsų lytiškumas yra svarbus tam kuo mes esame ir paveikia mūsų mintis, jausmus ir mūsų veiksmus.⁹

Žmonės, būdami kūniški lytiniai asmenys, sukurti pagal Dievo paveikslą ir panašumą, turi ir mylėti vieni kitus besąlygiškai dovanodami save. Kadangi žmogus yra įkūnyta dvasia, ir kūnas yra asmens išraiška, tai suprantama, kad šitoje meilėje yra kūniški elementai. Dėl panašumo į Dievą, žmonių meilė tap pat turi būti vaisinga. Taigi, vienas kitam savęs dovanojimas apglėbia naujos gyvybės galimybę.¹⁰

ŽMOGAUS GYVYBĖS PERDAVIMAS PROKREACIJOS KELIU

Kadangi žmogus išsiskiria iš visų gyvūnų, tai ir jo atsiradimas turi būti skirtingas, turi išsiskirti nuo paprasto dauginimosi. Žmogaus gyvybės perdavimas visų pirma turi būti žmogiškas, nes tik žmogus yra protingas ir laisvas. Tokiu būdu tik žmogus gali pažinti tiesą ir tik jis gali sąmoningai išreikšti savo lytiškumą.

Labai svarbu žmogui šia dovana pasinaudoti savo kaip asmens augimui, integruojant ją į savo gyvenimą ir siekiant šventumo, į kurį jis yra pašauktas. Susituokę žmonės išreiškia savo lytiškumą įvairiais būdais, įskaitant ir per santuokinį lytinį aktą. Tačiau juk ir vaikai, paaugliai, išsiskyrę, našliai, homoseksualūs asmenys, davusieji celibato įžadus yra taip pat lytiniai asmenys, kurie siekia dvasinio ir psichologinio integralumo.¹¹ Gali kilti klausimas, kodėl tik sutuoktiniai turi teisę į lytinį aktą, kai tuo tarpu fiziškai subrendę vyrai ir moterys nesantuokoje tokios teisės neturi.

Krikščioniškoji etika tradiciškai žmogaus lytiškumą supranta *meilės* ir *gyvybės perdavimo* prasme.¹² Visada yra pabrėžiamas nenutraukiamas egzistencinis ir psichologinis ryšys tarp *gyvybę perduodančios* arba prokreacinės žmogaus lytiškumo dimensijos ir *meilę perduodančios* arba asmens jungiančios dimensijos.¹³ Jau Pradžios knygoje kalbama apie vaisingumą ir asmenų bendrystę. Dievas, sutvėręs vyrą ir moterį, palaimina juos ir liepia: "Būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę ir valdykite ją! (...)" (Pr 1, 28). Matydamas, kad "negera būti žmogui vienam", padarė jam tinkamą bendrininką (Pr 2, 18; 22-23). Būdami skirtingi dėl savo lyties ir kaip tik dėl to galintys papildyti vienas kitą "jie tampa vienu kūnu" (Pr 2, 24). Tapimas vienu kūnu yra neatsiejamas nuo naujos gyvybės perdavimo. Kitaip sakant negali būti meilės be vaikų (dirbtinai užkertant kelią naujos gyvybės atsiradimui) ir vaikų be meilės (kada įsikiša technologijos ir atstoja santuokinį lytinį aktą).

⁸ Plg. Pađkus A. Žmogaus meilės. Vilnius 1995, p. 46.

⁹ Plg. Coleman D. G. Human sexuality: An All- Embracing Gift. New York 1992, p. xv.

¹⁰ Plg. Hogan M. R. ir LeVoir M. J. Covenant of love: Pope John Paul II on Sexuality, Marriage, and Family in the Modern World. San Francisco 1985, p. 95.

¹¹ Plg. United States Catholic Conference. Human Sexuality: A catholic Perspective for Education and Lifelong Learning. Washington 1997, p. 15.

¹² Plg. Curran E. Ch. Themes in Fundamental Moral Theology. Notre Dame/ London 1997, p. 178.

¹³ Plg. May E. W. Sex, Marriage and Chastity: Reflections of a Catholic Layman, Spouse and Parent. Chicago 1981, p. 3.

Reikia teisingai suprasti, kad “ Vyras ir moteris yra sukurti “vienas kitam” ne todėl, kad Dievas juos būtų sukūręs “ pusinius “, “ nepilnus “; Jis juos sukūrė asmenų bendrystei, kurioje jie vienas kitam gali pagelbėti, nes yra lygūs kaip asmenys (“ kaulas mano kaulų”...) ir papildoma vienas kitą kaip vyras ir moteris.”¹⁴

Kiekvienas asmuo išreiškia savo lytiškumą per kitą asmenį. Tačiau žmogus niekada negali būti priemone, būdamas asmuo jis visada yra tikslas. Žmogus turi būti norimas dėl jo paties kaip asmens. Asmuo negali būti nei išimtinai, nei pirmiausia vartojimo objektas todėl, kad įrankio arba priemonės kito subjekto sumanytam tikslui pasiekti vaidmuo prieštarauja pačiai žmogaus prigimčiai, o meilė yra kaip vienintelė priešybė tam, kad asmuo būtų naudojamas kaip priemonė tikslui pasiekti arba kaip kito žmogaus veiklos įrankis.¹⁵

Kada lytinis potraukis yra realizuojamas per lytinį aktą, panaudojant kitą asmenį tik kaip priemonę lytinio potraukio patenkinimui, tuomet yra pažeidžiamas ne tik to asmens lytiškumas, bet pats asmuo. Prigimtinė žmogiško orumo teisė saugo patį žmogų ir nustato teisingą santykį su kitais žmonėmis, o vienintelis teisingas santykis tarp asmenų yra meilė ir iš jos išplaukianti pagarba.¹⁶ Tokiu būdu, kaip matome, lytinis potraukis gali žmogų nuvesti egoizmo ir net nusikaltimo keliu ir gali nuvesti šventumo keliu per vienas kitam savęs dovanojimą. Santuoka transformuoja tai, kas gali žmogų padaryti savanaudžiu ir savęs vergu, į didžiausią gėrį ir meilę.

Tik santuokoje, vieno vyro ir vienos moters ryšyje, yra įmanomas visiškas abiejų asmenų lygiavertiškumas ir išnyksta pavojus būti panaudotam kaip priemone. Visos žmonių bendruomenės turi priimtina joms vaikų pradėjimo ir auginimo modelį. Tačiau ne visi šie institutai gali būti vadinami “santuoka”. Pagal biblinę sampratą santuoka yra kaip institucija, bet skirtingai nuo kitų, ji nepriklauso nuo žmonių sprendimo. Pats Dievas yra santuokos autorius. Todėl net sutuoktiniai negali prieštarauti Dievo nustatytai tvarkai. Dievas pats yra santuokos pastovumo ir neišardomumo autorius.

Bet gi kas tai yra Dievo įkurta santuoka? Tai yra ryšys tarp vieno vyro ir vienos moters, kurie tarpusavyje atiduoda save vienas kitam, kad galėtų gyventi intymioje draugystėje iki mirties. Jų santuokinis ryšys, kuris atsiranda asmeniškai ir neatšaukiamu sutuoktinių sutarimu, savo pačia prigimtimi yra skirtas vaikų gimdymui ir auklėjimui, bei santuokinei meilei. Kaip sutuoktiniai, vyras ir žmona sudaro vieną subjektą ir jų santuokinė vienybė yra išreiškia per santuokinį lytinį aktą. Šiame akte ir tik šiame jie tampa vienu kūnu ir “ pažįsta vienas kitą unikaliu ir neužmirštamą būdu”.¹⁷

Kai bibline kalba sakome “ pažino” , mes turime galvoje vyro ir moters “tapimą vienu kūnu”, kada susijungia du asmenys, o ne tik du kūnai. Susijungiant kūnams, galimas tik fizinis pajautimas, todėl *santuokinis lytinis aktas yra daugiau nei paprasti lytiniai santykiai tarp vyro ir moters*. Vyras ir žmona gali atlikti lytinį aktą kaip ir tie , kurie yra nevedę, kadangi yra apdovanoti tokia pačia žmogiška prigimtimi. Tačiau tik sutuoktiniai *turi teisę* atlikti santuokinį lytinį aktą, nes jie yra sutuoktiniai ir tik santuokinis aktas išlaiko pagarbą santuokiniams gėriams kaip santuokinei ištikimybei ir vaikų gėriui. Tik santuokinis aktas yra atviras santuokinei meilei ir naujai gyvybei. Taigi santuokinis aktas pagal savo prigimtį yra apjungiantis

¹⁴ *Katalikų Bažnyčios Katekizmas* , 372.

¹⁵ *Wojtyła K.* Meilė ir atsakomybė. Vilnius 1994, p.25.

¹⁶ Plg. *Smith E. J.*” Pope John Paul II and *Humanae Vitae*” in *Why Humanae Vitae was Right: A Reader*. Ed. Janet E. Smith. San Francisco 1993, p. 236.

¹⁷ Plg. Ten pat p. 15-16. Apie tai žr. *May E. W.* *Marriage: the Rock on which the family is Built*. San Francisco 1995, p. 42.

abi žmogaus lytiškumo dimensijas: meilę perduodančią arba asmenis jungiančią ir gyvybę perduodančią arba prokreacinę. Iš tiesų tas ryšys, kuris sujungia šias abi dimensijas ir yra pati santuoka. Santuoktiniai savo laisvu apsisprendimu prisiima visas pareigas ir atsakomybę dėl visų santuokos gėrių.¹⁸ Todėl “tėvystės” sąvokoje telpa sąmoningas ir valingas pasirinkimo procesas, kuris yra susijęs su visapusišku asmenų bendravimu. Iš esmės santykis tarp asmenų santuokoje nėra tik vyro ir moters tarpusavio santykis, bet savo prigimtimi yra asmenų susivienijimas kaip santykis su prokreacija.¹⁹

Apskritai žmogus pažįsta kitą žmogų pagal jo veiksmus, bet ypatingai per santuokinį lytinį aktą, kuris yra labiausia dieviškas. Meilės dovana, kai elgiamasi kaip Dievas elgiasi, išreiškta per santuoktinių kūną, paliečia pačią esminę tų *asmenų* paslaptį, kurios kiti jų kaip asmenų veiksmai negali atskleisti. Būtent: 1. Žmogus geriau pažįsta save ir kitą, gyvendamas asmenų bendrystėje-per abipusį vienas kitam savęs dovanojimą, negu jis pažintų save gyvendamas atskirai; 2. Paslėpti žmogiški lobiai apsieiškia tik motinystėje ir tėvystėje (juk moteris, kurios moteriškumas yra paslėptas, pažįsta save pati ir apreiškia tai kitiems per motinystę, ir panašiai per naują vyro ir vaiko ryšį, per tėvystę, apreiškiami anksčiau nepatirti lobiai vyrui); 3. Savo vaikelyje abu ir vyras, ir moteris pamato ir atpažįsta save.²⁰

Įvertindama žmogų kaip kūnišką lytinį asmenį ir turėdama Dievo įsteigtą santuokos modelį, Katalikų Bažnyčia pateikia labai aišką doktriną santuokos ir lytiškumo klausimu. Nauja žmogiška gyvybė gali būti tinkamai perduodama tik santuokinio akto metu, kuris išreiškia santuokinę vyro ir žmonos meilę.²¹ Savo kūnais ir per kūnus santuoktiniai išbaigia savo santuoką bei tampa tėvu ir motina. Gerbdamas jų “kūnų kalbą” ir jų prigimties kilnumą, santuokinis aktas gerbia atvirumą gyvybės perdavimui; asmens prokreacija yra vaisius ir rezultatas vedusiųjų meilės. Žmogiškųjų gyvybių pradžia išplaukia iš gyvybės pradėjimo, sujungto ne vien biologine, bet ir dvasine vienybe tėvų, susietų santuokos ryšiais.²²

Tačiau nors santuoktiniai ir turi teisę į santuokinį lytinį aktą ir per jį priimti naują žmogišką gyvybę, bet jie neturi teisės į vaiką. Jie neturi tokios teisės, kadangi vaikas yra toks pat asmuo kaip ir tėvai ir kuris turi *sui iuris*, turi tokias pačias asmens teises kaip ir visi asmenys. Tiktai pagarba abiejų santuokinio akto prasmė neatšiejamumui bei žmogaus prigimties vienybei gyvybės perdavimą daro suderinamą su asmens orumu. Savo unikalioje ir nepakartojamoje prigimtyje vaikas turi būti gerbiamas ir atpažįstamas kaip lygus žmogišku orumu tiems, kurie duoda jam gyvybę.²³ Kitaip sakant vaikas nėra daiktas, kurį kas nors gali turėti kaip nuosavybę.²⁴ Žmogaus asmens orumas reikalauja, kad jis į pasaulį ateitų kaip Dievo

¹⁸ Plg. May E. W. “Catholic Moral Teaching on in Vitro Fertilization” in *Reproductive Technologies, Marriage and the Church*. Ed. The Pope John Center. Braintree 1988, p.115.

¹⁹ Plg. Wojtyła K. Meilė ir atsakomybė. P. 295.

²⁰ Plg. Hogan M. R. and LeVoir M. J. *Covenant of Love: Pope John Paul II on Sexuality, Marriage, and Family in the Modern World*. San Francisco 1985, p.77.

²¹ Apie santuokinio akto svarbą ir neatšiejamumą asmenis jungiantį arba meilę perduodantį ir gyvybę perduodantį arba prokreacinį elementus žr. II Vatikano Susirinkimo Pastoralinėje Konstitucijoje *Gaudium et spes* 48, 49, 50; Popiežiaus Pauliaus VI enciklikoje *Humanae Vitae* 11, 12; Popiežiaus Jono Pauliaus II apaštalinėje adhortacijoje *Familiaris consortio* 11, 14 bei to paties popiežiaus apaštaliniam laiške *Laiškas šeimos* 10, 12; Katalikų Bažnyčios Katekizme 2363 ir kt.

²² Plg. Tikėjimo Mokslo Kongregacija. Instrukcija *Donum Vitae*, II, B, 4, b.

²³ Plg. Ten pat, II, B, 4, c.

²⁴ Plg. May E. W. *Catholic Moral teaching on in Vitro Fertilization*. P. 116.

dovana ir kaip vaisius santuokinio akto, kuris dėl pačios jo prigimties negali būti pakeistas kuo nors kitu.²⁵

Tikra ir pagrįsta teisė į vaiką būtų prieš jo orumą ir prigimtį. Vaikas negali būti nei tas, į kurį kažkas turi teisę, nei būti traktuojamas kaip nuosavybės objektas: vaikas yra dovana, didžiausia dovana.²⁶ Taigi kiekviena žmogiška būtybė turi būti priimama kaip dovana ir Dievo palaima.²⁷

Šiandieninis mokslas yra galutinai įrodęs, kad žmogaus gyvybė prasideda nuo zigotos²⁸ ir kad jai priklauso visos prigimtinės asmens teisės, iš kurių pati pamatinė yra teisė į gyvenimą. Todėl žmogaus gyvybė privalo absoliučiai būti gerbiama ir saugoma nuo pačio jos atsiradimo momento. Kadangi embrionas privalo būti traktuojamas kaip atskiras asmuo (o ne tik potencialus asmuo), tai taip pat turi būti ginamas ir jo neliečiamumas bei vientisumas.²⁹

ŽMOGAUS GYVYBĖS PERDAVIMAS REPRODUKCIJOS KELIU

Kada dėl vienokių ar kitokių priežasčių sutuoktiniai negali susilaukti vaikų kaip dovanos prokreacijos keliu, tuomet kalbame apie nevaisingas šeimas. Nevaisingumas nesumažina santuokos vertės ir “jei kartais, nepaisant geriausių norų, vaikų nėra, santuoka, kaip viso gyvenimo forma ir bendruomenė, vis vien išlaiko savo vertę ir lieka neišardoma”.³⁰ Kai pora yra nevaisinga ir negali įgyvendinti prokreacinio santuokos tikslo, labai svarbus išlieka asmenis jungiantis arba meilę perduodantis lytiškumo elementas. Pats santuokinis aktas netampa bevertis.³¹

Kadangi, kaip jau buvo kalbėta, prokreacinė galia nėra vien biologinis, fizinis sugebėjimas, bet paliečia patį asmenį, yra jo kaip asmens savybė, todėl ir nevaisingumo problema, visų pirma, yra sutuoktinių, kaip asmenų, problema. Dėl to gali kilti įvairios įtampas tarp sutuoktinių, bet, nepaisant visko, jie išlieka įpareigoti puoselėti meilę vienas kitam, vengdami kaltinimų ir nesijausdami nepilnaverčiais.

Nors nevaisingos šeimos turi visas tiek asmenų, tiek sutuoktinių teises, bet jos kaip ir visos kitos šeimos privalo suvokti jog ir jos neturi jokios išskirtinės teisės į vaiką. Vaikas ateina į šeimą kaip dovana prokreacijos keliu. Tačiau šiandienos mokslas, išstobulinus biotechnologijas, naudotas gyvūnų apvaisinimui, pradėjo jas taikyti žmonėms, tokiu būdu prokreaciją pakeisdamas į reprodukciją. Dėl to iškyla daug klausimų dėl moralinio tokių procedūrų leistinumo.³²

Daugeliui atrodo netgi šventvagiška kalbėti apie moralumą naujausių technologijų kada matome besišypsančių vaikų nuotraukas, kurie buvo pradėti mėgintuvėliuose ir tik tokiu būdu išvydo pasaulį. Akivaizdu, kad toks gimęs vaikas

²⁵ Plg. *Popieži?kji Sveikatos Apsaugos Darbuotojų Pastoracijos Taryba*. Sveikatos Apsaugos Darbuotojų Chartija. Kaunas 1997, p. 35.

²⁶ Plg. Instrukcija *Donum Vitae*, II, B,8 su vidine citata iš *Gaudium et spes*, 50.

²⁷ Plg. Ten pat, II, A, 1.

²⁸ Zigota (gr. zygotė – sujungta į porą) – pradinė jau naujo organizmo ląstelė, susidaranti apvaisinimo metu, susiliejus moteriškajai lytinei ląstelei su vyriškąja. Turi diploidinį (dvigubą) chromosomų rinkinį, susidedantį iš 2 haploidinių rinkinių: iš tėvinio organizmo spermatozoido ir motininio organizmo kiaušialąstės. Taip susidaro naujas individas su unikalia genetinė informacija, besiskiriantis nuo savo tėvų.

²⁹ Plg. *Donum Vitae*, 4.

³⁰ II Vatikano Susirinkimas. *Gaudium et spes*, 50.

³¹ Plg. Quesnell G.J. “Pastoral Approaches to Infertile Couples” in *Reproductive Technologies, Marriage and the Church*. Ed. The Pope John Center. Braintree 1988, p. 162.

³² Plg. *Popieži?kji Sveikatos Darbuotojų Pastoracijos Taryba*. Sveikatos Apsaugos Darbuotojų Chartija, 21.

yra didžiulis gėris ir džiaugsmas tėvams, kurie prokreacijos keliu negalėjo jo susilaukti. Taigi tikslas - susilaukti vaikų ir pats gimęs vaikas yra geras tikslas, tačiau geras tikslas visada turi būti pasiekiamas tik geromis priemonėmis. Besąlygiškai besidžiaugdami naujai gimusiu žmogumi, visada atsižvelgiame ir aptariame aplinkybes, kurios lėmė šios gyvybės atsiradimą, pavyzdžiui, iki santuokos arba ne santuokoje, iš prievartinio akto ar incesto, ar pagaliau po dirbtinio apvaisinimo mėgintuvėlyje, nors, žinoma, jokios aplinkybės nesumenkina gimusio vaiko vertės ir orumo.³³

Vertindami žmogiškų veiksmų moralumą, visada atsižvelgiame į patį veiksma, norus arba intenciją ir aplinkybes. Kai kalbame apie vaiko pradėjimą dirbtinių technologijų keliu (nevaisingumo atveju) intencija yra gera – mylintys vienas kitą sutuoktiniai nori susilaukti savo vaiko.³⁴ Aplinkybės gali būti tam palankios: sutuoktiniai padarė viską, kad pašalintų nevaisingumo priežastis, bet vistiek prokreacijos keliu nepavyko susilaukti vaiko kaip dovanos. Tačiau veiksmo moralumą šiuo atveju nulemia pats veiksmas, t. y. kas yra daroma, kad būtų pasiektas tikslas. Visos technologijos, kurios nepakeičia santuokinio akto, bet padeda gametoms³⁵ susitikti ir dalyvauti apvaisinime moters kūne (in vivo), yra moralios ir sveikintinos. Kitaip sakant, visos dirbtinės priemonės ir intervencijos prokreacijos srityje įmanomos tik kaip pagalba, nes tik tuomet nepažeidžia asmenų orumo. Dažnai medicininė intervencija pakeičia santuokinį lytinį aktą, todėl šiuo atveju medikų veiksmai ne tarnauja santuokos aktui, kaip turėtų būti, bet pasisavina prokreacinę funkciją, o tai prieštarauja sutuoktinių ir laukiamo kūdikio orumui ir neliestiniams teisėms.³⁶

Akivaizdu, kad dirbtinė reprodukcija yra bloga ne todėl, kad ji yra dirbtinė, bet todėl, kad dažnai pažeidžia žmogaus prigimtines teises ir asmenų orumą.³⁷ Reprodukcija yra mechaninis modelis ir iš *esmės* skiriasi nuo prokreacinio modelio, kuris labai aiškiai atsispindi Šventajame Rašte.

Reprodukcijos atveju atsiranda dvejetainis plyšys arba susvetimėjimas: tarp gamintojo ir produkto, bei tarp gamintojo ir Dievo. Mat gamintojas visada yra didesnis ir svarbesnis už savo produktą, be to gamintojas nėra “tėvas”, o produktas nėra jo “vaikas”. Taip pat ir tarp sutuoktinių, kada jie atskiriami nuo santuokinio akto, atsiranda plyšys ir susvetimėjimas. Jei sutuoktiniai įsitikinę, kad reprodukcijos keliu su technologijų pagalba jie “gamina” vaikus, tuomet tame neižvelgiama Dievo pagalba, ir tokiu būdu atsiranda plyšys ir susvetimėjimas tarp pačių sutuoktinių ir Dievo. Dar daugiau, praradus suvokimą, kad Dievas yra ir jų ir jų vaikų kūrėjas, atsiranda dar vienas plyšys – būtent, tarp *galios* ir *meilės*. Tokiu būdu, atskirdamas galią nuo meilės reprodukcijoje, žmogus praranda Dievo suvokimą ir siekia pats tapti dievu, bet dievu ne meilės, o dievu jėgos ir galios.³⁸

Tie, kurie šiandien gina reprodukciją, pasitelkiant naujausias technologijas, teigia, kad apvaisinimas mėgintuvėlyje, surogatinė motinystė, klonavimas ir t. t. tik išplečia žmogaus *laisvę*, nes jis gali daryti tai, kas anksčiau buvo neįmanoma. Tačiau

³³ Plg. Dunn H. P. The Doctor and Christian Marriage. New York 1992, p. 123.

³⁴ Sutuoktinių genetiškai savo vaikas bus tik homologinio dirbtinio apvaisinimo atveju, kada apvaisinimui nėra naudojamos donorinės lytinės ląstelės.

³⁵ Gametos – lytinės ląstelės, kurios turi pusę chromosomų rinkinio ir tuo skiriasi nuo somatinių arba kūno ląstelių, turinčių pilną chromosomų rinkinį.

³⁶ Plg. *Popiežiškoji Sveikatos Apsaugos Darbuotojų Pastoracijos Taryba*. Sveikatos Apsaugos Darbuotojų Chartija, 22 su vidine citata iš *Donum Vitae*.

³⁷ Plg. Narbekovas A. Moralinis žmogaus klonavimo įvertinimas// Sandora 5 (2001), p. 47.

³⁸ Plg. De Marco D. Biotechnology and the Assault on Parenthood. San Francisco 1991, p. 39.

tai būtų toks pat argumentas kaip teigti, jog šeštasis Dekalogo įsakymas apriboja žmogaus laisvę, nes prieštarauja turėjimui daug sekso partnerių.³⁹

Dabar svarbu detaliau panagrinėti tas reprodukcijos formas, pasitelkiant naujausias technologijas, kurios pakeičia santuokinį lytinį aktą, ir pateikti jų moralinį įvertinimą. Visų pirma, yra pažeidžiami patys sutuoktiniai kaip asmenys, nes yra pažeidžiamas jų lytiškumas, būtent, yra atskiriamos dvi žmogaus lytiškumo dimensijos: asmenis jungianti arba meilę perduodanti ir gyvybę perduodanti arba prokreacinė. Vaiko atsiradimas yra ne santuokinio akto vaisius, o daugelio techninių manipuliacijų produktas. Kada sutuoktiniai renkasi reprodukciją, pasitelkdami technologijas, jie savo lytiškumą nuvertina iki biologinio lygio. Toks pasirinkimas sugriauna meilę, kuri yra išreiškiama per santuokinį aktą, kūniškai, o šiuo atveju kūnai yra prilyginami daiktams, mechanizmams, mašinoms, tiesiog jie yra nuasmeninami.⁴⁰

Taip pat yra pažeidžiama santuoka kaip dviejų asmenų vienybė, kada naudojamos donorinės lytinės ląstelės ir pasitelkiamos surogatinės motinos⁴¹. Kalbant apie klonavimą reprodukcijos tikslu, būtų paneigiama net prigimtinė dviejų lyčių būtinybė, nes šiai reprodukcijai nereikalinga vyriška lytinė ląstelė.⁴²

Ryšys, egzistuojantis tarp vyro ir žmonos, sujungia sutuoktinius ypatingu būdu, ir išskirtine teise įgalina juos tapti tėvu ir motina tikrai vienas per kitą. Todėl dirbtinis gyvybės pradėjimas, pašalinant iš šio proceso vieną iš sutuoktinių, grubiai pažeidžia jų bendrą santuokinį kvietimą į tėvystę ir motinystę: tai aiškiai atskiria vedybinį vaisingumą nuo sutuoktinių vienybės ir integralumo.⁴³ Taigi, atskyrus žmogaus lytiškumą nuo prokreacijos, yra nuvertinama ir pati santuoka kaip institucija – ji dažnai tampa tiesiog nereikalinga.

Kada santuokinis aktas yra apvainikuojamas nauja gyvybe, tai vyras suteikia galimybę žmonai tapti motina, o žmona suteikia galimybę vyrui tapti tėvu. Tuomet vaikas turi savo tėvą ir motiną. Tai yra normalu ir atitinka prigimtine tvarką, bet kai yra naudojamos donorinės ląstelės, kai surogatinės motinos gimdo svetimus vaikus, tuomet tėvų – vaikų santykis yra tap suardomas, kad vaikas praranda savo *identitetą*. Klonavimo atveju iš viso neįmanoma įvardinti giminytės ryšių.

Kas sujungia asmenis santuokoje, kas padeda suprasti prokreacijos akto kilnumą, kas pašaukia naują gyvybę į gyvenimą yra meilė. Jei meilės nėra, jei ją pakeičia technologijos, tuomet viskas pasikeičia: santuoka tampa paprastu poravimusi, nauja gyvybė yra tik ląstelių ir audinių sanauja, tėvystė kaip tokia praranda savo prasmę.⁴⁴

Šiame kontekste labiausiai nukenčia vaikas, labiausiai yra pažeidžiamas jo orumas ir daugiausiai rizikos tenka jo gyvybei. Vaikas ateina į gyvenimą kaip produktas, o ne kaip dovana. Sutuoktiniai, pasitelkę reprodukcines technologijas, ne tik patenkina savo troškimą turėti vaiką, bet jie pasirenka norimos lyties ir pageidaujamų savybių turintį vaiką. Jei vaikas neatitinka keliamų reikalavimų, po

³⁹ Plg. Ten pat, p. 39-40.

⁴⁰ Plg. Hogan M. R. ir Le Voir M. J. *Covenant Of Love*, p. 97.

⁴¹ Surogatinė motina – moteris, kuri išnešioja kitų asmenų genetinį vaiką. Ji už pinigus tiesiog “išnuomoja” gimdą. Neretai močiutė gimdo savo anūką, jei dėl kokių nors priežasčių dukra ar marta negali pati išnešioti ir pagimdyti savo vaiko.

⁴² Apie tai plačiau žr. Narbekovas A. *Moralinis žmogaus klonavimo įvertinimas*// Sandora 5 (2001), p. 45 – 47.

⁴³ Plg. *Donum Vitae*, A, 2.

⁴⁴ Plg. De Marco D. *Biotechnology and the Assault on Parenthood*, p. 49.

gimimo jo neretai atsisakoma. Deja, gamyboje visada svarbiausia yra produkto kokybė, todėl tėvai ir atsisako “nekokybiško” vaiko.

Dar blogiau in vitro apvaisinimo atveju yra su embriono gyvybe, nes ji nėra vertinama taip kaip jau gimusio žmogaus gyvybė. Tai aiškiai liudija faktai, kada esant menkiausiems įtarimams dėl negimusio kūdikio “kokybės”, yra daromi abortai (netgi moterys verčiamos tam apsispręsti, nes tai gali sugadinti dirbtinio apvaisinimo klinikos “gerą vardą”); kada yra daromi eksperimentai su “atliekamais embrionais”; kada embrionai sunaikinami, paimant organus ir audinius persodinimui ir kai kurių ligų “gydymui”; kada embrionai tiesiog užšaldomi ir laikomi bankuose kol kam nors jų prireiks.⁴⁵ Netgi iš tų embrionų, kuriems “pasisekė” būti implantuotiems į gimdą, didelė dalis žūsta. Dėl jų žūties bandoma atsikratyti atsakomybės, motyvuojant, jog ir prokreacijos keliu užsimezgusi gyvybė neretai žūsta dėl savaiminių persileidimų. Tačiau žmogus yra atsakingas tik už savo veiksmus, o ne už tai kas nutinka be jo valios ir be jo įsikišimo. Todėl vyrai ir moterys, kurie vienaip ar kitaip dalyvauja šiuose veiksmuose, nusikalsta Dievo planui, nes reprodukcijos keliu pradėtam vaikui atima prigimtinę teisę gimi iš santuokinio akto, kylančio iš vyro ir žmonos meilės.⁴⁶

IŠVADOS

1. Žmogus iš visų kitų gyvūnų išsiskiria tuo, kad tik jis yra asmuo, apdovanotas protu ir laisva valia. Todėl tik žmogus yra moralinė būtybė, girdinti sąžinės balsą ir atsakinga už savo veiksmus, ypačiai gyvybės perdavimo srityje.
2. Žmogus yra kūniškas asmuo, lytiškai diferencijuotas į vyriškus ir moteriškus asmenis. Būti vyru ar moterimi nėra tik kažkas biologiško, nes žmogaus kūnas nėra tik žmogaus instrumentas, bet yra sudėtinė asmens dalis. Todėl žmogaus lytiškumas yra svarbus ne tik giminės pratęsimui, bet yra svarbus žmogui kaip asmeniui, yra neatsiejama jo dalimi. Žmogaus lytiškumo išreiškimas turi atitikti asmenų orumą ir negali būti nutraukiamas egzistencinis ir psichologinis ryšys tarp gyvybę perduodančios arba prokreacinės žmogaus lytiškumo dimensijos ir meilę perduodančios arba asmenis jungiančios dimensijos. Negali būti meilės be vaikų (dirbtinai užkertant kelią naujos gyvybės atsiradimui) ir vaikų be meilės (kada įsikiša technologijos ir atstoja santuokinį lytinį aktą).
3. Tik santuokoje, vieno vyro ir vienos moters ryšyje, yra įmanomas visiškas abiejų asmenų lygiavertiškumas ir išnyksta pavojus būti panaudotam kaip priemonė. Nauja žmogiška gyvybė gali būti tinkamai perduodama tik santuokinio akto metu, kuris išreiškia santuokinę vyro ir žmonos meilę. Gyvybė atsiranda prokreacijos būdu ir nėra pažeidžiamos vaiko prigimtinių teisės. Vaikas tampa dovana, apvainikuojanti santuokinį aktą.
4. Naujausios technologijos, kurios ateina į pagalbą nevaisingiems sutuoktiniams, kad jie galėtų susilaukti savo genetinių vaikų ir kad apvaisinimas įvyktų in vivo santuokinio akto metu, yra moralios ir sveikintinos. Šios technologijos neatstoja santuokinio akto, bet padeda gametoms susitikti ir dalyvauti apvaisinime moters kūne.
5. Kada medicininė intervencija pakeičia santuokinį aktą ir tokiu būdu pasisavina prokreacinę funkciją, tai prieštarauja sutuoktinių ir būsimo

⁴⁵ Plg. Dunn H. P. The Doctor and Christian Marriage, p. 132.

⁴⁶ Plg. Ten pat, p. 150.

kūdikio orumui ir neliestinoms jų prigimtinėms teisėms. Vaikas tampa daugelio manipuliacijų produktu, nes dirbtinė reprodukcija yra grynai mechaninis modelis, iš esmės besiskiriantis nuo prokreacijos.

6. Dirbtinė reprodukcija yra bloga ne todėl, kad ji yra dirbtinė, bet todėl, kad taikant kai kuriuos metodus yra pažeidžiamos žmogaus prigimtinės teisės ir asmenų orumas bei pažeidžiama santuoka kaip nedaloma dviejų asmenų vienybė.

Biotechnologies: a help or a challenge to marriage as an institution? (Review)

Andrius Narbekovas

Faculty of Catholic Theology at Vytautas Magnus University

Key words: biotechnologies, sexuality, procreation, reproduction, marriage.

Summary. Description of a human person as a rational animal indicates that each human being enjoys both biological and intellectual existence simultaneously. The term “animal” refers to bodily existence and the complex physical, chemical and biological structure of the body. The term “rational” refers to very complex human behavior based on abstract knowledge and manifesting a freedom that transcends the instinctive life of animals. Human beings are sexual bodily persons and human procreation differs from animal reproduction or artificial reproduction. The basic pattern in which human persons have exercised their procreative gift is that of monogamous marriage. Human life can rightly be given only in the marital act, the act in which husband and wife become “one flesh” and give themselves to one another bodily and spiritually. The Church’s teaching on marriage and human procreation affirms the inseparable connection between the two meanings of the conjugal act, the unitive meaning and the procreative meaning. The child is not an object to which one has a right, nor can be considered as an object which can be bought or sold, aborted, frozen; rather, a child is a gift of marriage, and is a living testimony to the mutual loving of his parents. The main element in judging the morality of biotechnologies is whether they *assist* marital intercourse in attaining procreation or *replace* it with a laboratory technique. It helps to distinguish those reproductive technologies that are morally acceptable from those that are not. If the technical means facilitates conjugal act or helps it to reach its natural objectives, it is morally acceptable. If the procedure were to replace the conjugal act it is morally illicit. The good motives and intentions of a childless couple do not alter the fact that they “produce” a child by non-marital acts and cause the fertilization of new human persons in a non-marital process. Technological reproduction threatens the dignity of children and parents and the integrity of the marital act and of the marriage itself. So, biotechnologies are not evil in itself, but, how they will be used, they may become a help or a challenge to marriage as such.

LITERATŪROS ŠARŠAS

1. Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et spes*. II Vatikano susirinkimo nutarimai. Zarasai: Fortūna; 1994. n. 11,12,14,48,49,50.
2. Katalikų Bažnyčios Katekizmas. Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla; 1996. n. 365, 372, 2363.
3. Congregation for the Doctrine of the Faith. Instruction on Respect for Human Life in its Origin and on the dignity of Procreation *Donum Vitae*. Braintree: The Pope John Center; 1987.
4. May EW. Sex, marriage and chastity: reflections of a catholic layman, spouse and parent. Chicago: Franciscan Herald Press; 1981. p. 3-9.
5. Paškus A. Žmogaus meilės. Vilnius:“Katalikų pasaulio” leidykla; 1995.p. 46.
6. Coleman GD. Human sexuality: an all- embracing gift. New York: Alba House; 1992. p. xv.
7. Hogan RM, LeVoir JM. Covenant of love: Pope John Paul II on sexuality, marriage, and family in the modern world. San Francisco: Ignatius Press; 1992. p. 77, 95, 97.
8. United States Catholic Conference. Human sexuality: a Catholic perspective for education and lifelong learning. Washington: United States Catholic Conference; 1997. p. 15.
9. Curran EC. Themes in fundamental moral theology. London: Notre Dame; 1997. p. 178.
10. Wojtyła K. Meilė ir atsakomybė. Vilnius: Alka; 1995.p. 25, 295.
11. Smith EJ, Pope John Paul II and *Humanae Vitae*. In: Smith EJ, editor. Why *Humanae Vitae* was right: a reader. San Francisco:Ignatius Press; 1993.p. 229-53.
12. May EW. Marriage: the rock on which the family is built. San Francisco: Ignatius Press; 1995. p. 42.
13. May EW, Catholic moral teaching on *in vitro* fertilization. In: The Pope John center, editor. Reproductive technologies, marriage and the Church. Braintree: The Pope John Center; 1988. P. 107-22.
14. Paulius VI .Enciklika *Humanae Vitae*. Vilnius: Aidai; 1993.n. 11, 12.
15. Jonas Paulius II. Apaštališkoji adhortacija *Familiaris consortio*. Vilnius: Lumen fondo leidykla; 1994. n. 11, 14.
16. Jonas Paulius II. Laiškas šeimoms. Vilnius: “Katalikų pasaulio” leidykla; 1994. n. 10, 12.
17. Popiežiškoji sveikatos apsaugos darbuotojų pastoracijos taryba. Sveikatos apsaugos darbuotojų chartija. Kaunas: Farmacija; 1997. n. 21, 22, 35.
18. Quesnell GJ, Pastoral approaches to infertile couples. In: The Pope John Center, editor. Reproductive technologies, marriage and the Church. Braintree: The Pope John Center; 1988. P. 146-64.
19. Dunn HP. The doctor and christian marriage. New York: Alba House; 1992.p. 123.
20. Narbekovas A. Moralinis žmogaus klonavimo įvertinimas. (Moral evaluation of human cloning). Sandora 2001; 5: 45-47.

21. De Marco D. Biotechnology and the assault on parenthood. San Francisco: Ignatius Press; 1991. p. 39, 40, 49.

Andrius Narbekovas -kunigas, teologijos mokslų daktaras, Lietuvos medicininės etikos komiteto prie Lietuvos sveikatos apsaugos ministerijos narys, VDU, KMU ir VTU dėstytojas. Mokslinių tyrimų sritys: biomedicininė etika, šeimos ir santuokos teologija. Adresas (darbo): Vilniaus 29, 3000 Kaunas.

Andrius Narbekovas – a priest, doctor of sacred theology, Member of Medical Ethics Committee of Lithuania at the Ministry of Health Care, VMU, KMU and VLU lecturer. Investigation fields: biomedical ethics, theology of marriage and family. Address (office): Vilniaus 29, 3000 Kaunas.